

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 15.04.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/i.pdf>

Idébok

(_sjanger, _sakprosa) Noen bøker innen bl.a. hobbylitteratur, litteratur om kunsthåndverk og pedagogisk litteratur tilhører sjangeren idébok. Slike bøker kommer ikke (kun) med konkrete forslag til noe, men med ideer og tips. Mye overlates til leserens/brukerens kreativitet og tilpassing til egne behov. Bøkene hjelper brukeren i gang.

Eksempler:

Miranda Innes: *Hjemmets store idébok: Ideer til dekorasjon og utsmykning – rom for rom* (på norsk 1999)

Lise og Kristian S. Krogh: *I den søte juletid: Idébok – så enkelt kan det gjøres* (2002) – med ideer til adventskranser, engler osv.

Liv Sundli: *Lærer i det senmoderne: Lære- og idébok for lærere og lærerstudenter* (2007)

Turid Eide og Cathrine Rein Carlsen: *Idébok for scrapbooking, minialbum og dekorering* (2008)

Hege Barnholt: *Familiens idébok* (2008)

Idyll

(_sjanger, _lyrikk) Et dikt som handler om det gode livet på landet.

Ikke-spillende karakter

(_dataspill) Engelsk: “non-player character”, forkortet NPC. Spesielt i rollespill og eventyrspill er det mulig å interagere med figurer som ikke styres av andre spillere, med som er programmert til å utføre visse handlinger. Det er en tendens til at NPCer får stadig mer uforutsigbare handlingsmønstre, slik at de virker “levende”.

Ikonografi_

Det vitenskapelige studiet av et visuelt kunstverks innhold og komposisjon.

Ikonotekst_

En semiotisk betegnelse for en blanding eller tett sammenstilling av verbal tekst og bilde.

Et mulig synonym for “ikonotekst” er “bitekstualitet”, slik Janzen Kooistra definerer det sistnevnte begrepet: “the dialogue between picture and word [that] produces meaning within a network of cultural discourses” (1995 s. 5).

Imrama_

(_sjanger) Kirkelig tekst om eventyrlige sjøreiser der hendelser på øyer i havet blir allegorier på det det hinsidige. Skrevet på latin av irske munkene.

Eksempel, men med ukjent forfatter: *St. Brendans havseilas* (900-tallet e.Kr.).

Incipit_

Latin for “her begynner”. De første ordene i en bok som ikke har tittelside (Blasselle 1998b s. 149). Innledningsordet eller -ordene i mange middelalderdokumenter og de første trykte bøkene på 1400-tallet. Boktitler og tittelblad var ikke vanlig, og dermed markerte “incipit” det som var begynnelsen på teksten.

Betegnelsen stammer fra at middelaldermanuskripter sjelden hadde en tittel, og derfor ble innledningsordene brukt (“incipit” er latin for “begynnelsen er”) (Müller 1995 s. 103).

Paven bruker fortsatt *Incipit* som tittel for sine rundskriv, såkalte encyklika (Müller 1995 s. 103).

Når tittelløse skrifter skal angis, kan det gjøres med å oppgi tekstens incipit og explicit, dvs. de første og de siste ordene (Müller 1995 s. 103).

Indefinitiv kommunikasjon

“[I]ndefinitiv kommunikasjon [...] tar aldri slutt. Man trenger aldri bestemme seg for noe, og ingen får det siste ordet. Dette skaper en generasjon mennesker som er utrolig dyktige til å samhandle og kommunisere. [...] Før mobilens tid, sa man: “Skal vi treffes hos deg og se video klokka sju neste lørdag?” Og så gjorde man det. Nå er heller sann at hvis man ikke har hørt noe innen lørdag, så lurar man på om det er avlyst.” (Ole Petter Nyhaug i Synovate MMI på aftenposten.no; lesedato 12.12.11)

Mellom linjene i de mange korte beskjedene som utgjør indefinitiv kommunikasjon står det “Det andre tar vi senere” og “Kommer tilbake til saken snart”.

Indeks

Eller en innholdsfortegnelse i en bok, tidsskrift eller lignende, eller en alfabetisk oversikt over sentrale begreper, emner og personnavn som et verk inneholder. Indeksen er vanligvis en del av dette samme verket, plassert fremst og/eller bakerst i verket. En indeks er følgelig en paratekst.

En indeks – eller katolsk index – er også en alfabetisk oversikt over bøker som en institusjon, f.eks. Paven og den katolske kirken, vil hindre utbredelsen av.

Individuell lesing

(_lesepraksis)

Adolf Hitler interesserte seg mindre for litteratur enn for de fleste andre kunstarter, i hvert fall i propagandaøyemed. Den nazistiske arkitekten Albert Speer hadde denne begrunnelsen: “Hitler brukte alt som instrument ... og det er litteraturen som [kommer] det maktpolitiske målet i minst grad i møte. Allerede at den blir oppfattet av enkeltmennesker, må ha gjort han mistroisk, dens virkninger er alltid uberegnelige. Alt kunne styres med regikunst – men ikke den enslige leser bak sine fire vegger. Dessuten var kunst for han alltid forbundet med stor bravur, med knall-effekt, han elsket den slående virkning – og litteraturen slo ikke.” (sitert fra Reichel 1991 s. 322) Bøker egnet seg ikke til å skape en overveldende fellesskapsopplevelse i samme grad som f.eks. film og teater. (Ifølge Joseph Goebbels var Trygve Gulbrandsens roman *Og bakom synger skogene* en tid den eneste boka på Hitlers nattbord.)

Indre litteraturvisualisering

Noen lesere er det Marie-Laure Ryan kaller “visualizers”, lesere som veldig billedlig forestiller seg i stor detalj både personer, gjenstander og steder i tekstene de leser (Ryan 2003). Andre lesere nøyer seg med eller er ute av stand til å lage mer enn skjematiske mentale bilder for de fleste tekster. Begge deler kan gi stor litterær opplevelse, for en trenger ikke å se Dostojevskijs romanfigur Raskolnikov som person for seg i alle detaljer for å leve seg inn i hans liv.

Noen bøker får oss til å lage en “hode-kino” med enorme mengder detaljer. Bilder og filmatiske forløp blir til under selve leseprosessen. Illustrerte bøker binder oss til en viss grad opp visuelt, men de færreste skjønnlitterære tekster utgis med andre illustrasjoner enn omslagsbildet. Et omslagsbilde som kan styre mye, for eksempel vår forestilling om hvordan hovedpersonen ser ut og landskapet hun befinner seg i – derfor ønsker ikke litterære purister slike visuelle hjelpemidler.

“Publikum får en stor grad av medskapende muligheter [når vi ser film]. Språket kan beskrive, men det gir ikke konkrete bilder eller sanseopplevelser, derfor skaper vi selv våre sanseunivers og bilder under lesningen. Det fine er at disse bildene oftest forblir halvt tydelige, og dermed nesten drømmeaktige, forjettende og mystiske. Og det mystiske føles ofte rikere enn filmens konkrete fremstilling av et univers.” (Hestvold 2007 s. 12-13).

Filosofen David Hume hevdet at det mest eventyrlige og spinnvillige vi kan tenke og se for oss, er satt samme av ting vi kjenner fra før: Vi skaper forbindelser, komponerer og omplasserer på grunnlag av de sansningene og erfaringene vi allerede har gjort i den empiriske verden. I mange tilfeller har vi visuelle forelegg for en teksts innhold, forutgående erfaringer som binder vår imaginasjon i svært sterk grad. Dette forutgående kan stamme enten fra den fysiske verden eller fra

medier. Den som først ser Peter Jacksons Tolkien-filmer og deretter leser *Ringenes herre* for første gang, vil bli styrt i sin fantasi av filmens uttrykk. Det er dessuten nok å ha sett andre fantasy-filmer og -bilder for å bruke dette visuelle til å anskueliggjøre handlingen i en bok. I tillegg blir nok ofte visualiseringer fra tidligere leste bøker gjenbrukt i vår “hode-kino” med nye sammensetninger og vrier i bok etter bok. Mentale landskaper bygd opp gjennom en leserkarriere kan egne seg for ulike sjangrer og bøker (min personlige “sydhavsøy”, mitt “fantasylandskap”, “westernlandskap” osv.), med de nødvendige justeringer ut fra konkrete detaljer i den litteraturen vi for øyeblikket leser.

Det finnes eksempler på lesere som leser med tegneblyant. Vladimir Nabokov er kjent som forfatter, men var dessuten en leser som knapt kunne skille mellom lesing og tegning. I sin notatbok tegnet Nabokov det meste som var tegnbart i tekstene han leste: en nøyaktig gjengivelse av Gregor Samsas rom i Kafkas “Forvandlingen”, Leopold Bloom og Stephen Daedalus’ vandringer i Dublin i Joyces *Ulysses*, hendelser i romaner av Austen og Dickens plassert inn på et kart over England osv. (Ryan 2003).

Indre litteraturvisualisering kan brukes målrettet som et pedagogisk virkemiddel: “[U]sing illustrated texts and encouraging students to visualize what is written in texts that do not include illustrations are two very important techniques for increasing comprehension of the texts. Anne Nielsen and Joan L. Rankin-Erickson (2003) state, “In our works with struggling readers we have found that the use of sketches, illustrations, picture books, and movies provides students with essential elements necessary for responding to the text” (p. 769). In addition, these authors recommend teaching students to create their own images on the television screens in their minds as they read.” (Norton 2001 s. 13)

Informasjonssøk

Såkalte “boolske søk” er basert på et “system of logic developed by the English mathematician George Boole (1815-64) that allows the user to combine words or phrases representing significant concepts when searching an online catalog or bibliographic database by keywords. Three logical commands (sometimes called “operators”) are available in most search software:

The OR command is used to expand retrieval by including synonyms and related terms in the query. [...] Search statement: violence or conflict or aggression

The AND command is used to narrow search results. Each time another concept is added using “and,” the search becomes more specific. In some online catalogs and databases, the “and” command is implicit (no need to type it between terms). In

other interfaces, keywords will be searched as a phrase if not separated by “and.”
[...] Search statement: violence and television and children

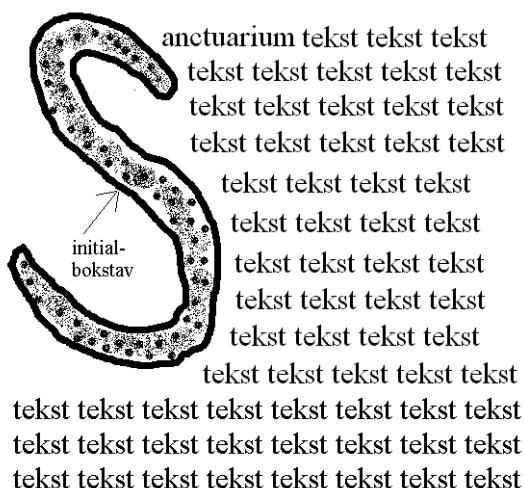
The NOT command is used to exclude unwanted records from search results. [...]
Search statement: television not news

When two different Boolean commands are used in the same search statement, parentheses must be included to indicate the sequence in which they are to be executed (syntax). This technique is called nesting. Search statement: television and (violence or aggression) and children” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En “broader term” er, i et “hierarchical classification system, a subject heading or descriptor that includes another term as a subclass, for example, “Libraries” listed as a broader term under “School libraries.” In some indexing systems, a subject heading or descriptor may have more than one broader term, for example, “Documentation” and “Library science” under “Cataloging.”” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Initialbokstav

Fra latin “initium” = begynnelse. “Stor begynnelsesbokstav som omfatter to eller flere linjers høyde, kan også stikke over øverste linje.” (Davidsen 1995 s. 153)

Initialbokstavene kunne være dekorert med fantasifigurer, i form av planter (phytomorfe former), dyr (zoomorfe), eller mennesker (antropomorfe) (Fontaine 1994 s. 15). Bokstavene kunne også fungere som kart, f.eks. i en avskrift fra år 1417 av et verk av geografen Pomponius kalt *Kosmografi*, der initialbokstaven O rommer et kart over de tre verdensdelene som var kjent i middelalderen: Asia,

Europa og Afrika. Jerusalem er plassert midt i O-en, som verdens sentrum. (Fontaine 1994 s. 22).

I en latinsk bibel produsert i Paris ca. 1220-1230 inneholder den første initialbokstaven i 1. Mosebok sju medaljong-lignende sirkler. I hver av sirklene er et bilde av Gud som skaper verden, med skapelsen av Adam og Eva i den siste, nederste sirkelen (Barbier 2007 s. 28-29).

Stedene der initialbokstavene skulle være, kunne i renessansen bli stående tomme fra boktrykkernes side, slik at hver kjøper av en trykt bok selv kunne få boka illuminert etter egen smak og økonomiske evne (Cavallo og Chartier 2001 s. 236).

En “armorial initial” er en “illuminated initial letter in a medieval manuscript or early printed book, decorated with a coat of arms, sometimes that of the person or family for whom the book was made.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En “architectural initial” er en “embellished initial letter in a medieval manuscript or early printed book composed wholly or in part of architectural motifs. This type of decorated initial is comparatively rare, foliate and figure initials being far more common.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En “anthropomorphic initial” er en “figure initial in a medieval manuscript or early printed book, composed wholly or in part of one or more human figures (or parts of figures), used as decoration rather than elements of a picture or narrative scene. Anthropomorphic motifs are also used in ornamental borders and as line fillers.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En “historiated initial” er en “initial letter in an illuminated manuscript or early printed book containing an identifiable figure or group of figures (human, animal, and/or imaginary) in a narrative scene that may or may not be related to the text. [...] An historiated initial may contain more than one scene” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

En “inhabited initial” er en “initial letter in an illuminated manuscript or early printed book containing within its contours one or more decorative animal, human, or imaginary figures, not necessarily related to the text, often depicted fancifully. [...] Ornamental borders can also be inhabited” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

En “zoo-anthropomorphic initial” er en “figure initial in a medieval manuscript or early printed book composed wholly or in part of one or more animal/human hybrids, often a human head on an animal body, or vice versa.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En “zoomorphic initial” er en “figure initial in a medieval manuscript or early printed book composed wholly or in part of forms recognizable as animals or imaginary beasts. Zoomorphic initials are common in the Book of Kells. [...] Zoomorphic motifs are also used in decorative line fillers, borders, and bas-de-page scenes.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Inkunabel

Fra latin “incunabulum”: “vugge”. Også kalt “vuggetrykk” og “oldtrykk”. Brukt om enhver bok som er trykt mellom tiden for Gutenbergs oppfinnelse og år 1500 (eller 1501). I dansk-norsk sammenheng bruker noen betegnelsen inkunabel om bøker trykt i Danmark-Norge inntil år 1550 (med begrunnelsen at trykkekunsten kom langt senere hit enn til f.eks. Frankrike og England).

Betegnelsen “paleotyp” brukes av noen for det samme som “inkunabel”. “Paleotyp” er avledet av to greske ord og betyr “gammel-trykk”.

Noen forskere hevder at det i Europa fram til år 1500 ble trykt ca. 30.000 forskjellige bokverk. Hvis gjennomsnittsoopplaget var på 400 eksemplarer, blir dette ca. 12 millioner bøker (Glambek og Christensen 1971 s. 55). Wieland Schmidt anslår at det ble trykt ca. 27.000-28.000 bøker i Vest-Europa fram til år 1500, og at det samlede antallet eksemplarer var ca. 200.000, maksimalt 250.000 per år (de første årene langt mindre, de siste årene mye mer) (Schmidt i etterord til Gutenberg 1977 s. 297). Antall bøker til sammen kan ha vært ca. ti millioner, hevder Aloys Ruppel (i etterord til Gutenberg 1977 s. 315).

To franske bokhistorikere oppgir at det fram til år 1500 ble trykt ca. 20 millioner verk, mens antallet ulike verk var 15.000-35.000 (Febvre og Martin 1999 s. 265 og 350). Omtrent 77 % av dem var skrevet på latin, 7 % på italiensk, 5-6 % på tysk, 4-5 % på fransk. Ca. 45 % var religiøse verk (Febvre og Martin 1999 s. 351).

Bokhistorikeren Bruno Blasselle oppgir antallet inkunabler til omtrent 27.000 ulike verk som kom i til sammen 10-15 millioner eksemplarer. Disse tekstene ble trykt i omtrent 250 europeiske byer. (Blasselle 1998a s. 64) Historikeren Frederick B. Artz skriver: “From Germany this invention [dvs. trykkekunsten], comparable in mans’ history to the discovery of fire, spread throughout Europe. By 1500, nine million books and pamphlets had been printed, and their price had sunk till one eighth of what it had been before printing. As an early French printer boasted, “with twenty-six metal soldiers I have conquered the world” ” (Artz 1980 s. 252). Antall inkunabler blir svært forskjellig om kun bøker regnes med eller om alle ettbladstrykkene også inkluderes.

Ifølge Jean-Paul Fontaine ble det trykt ca. 20 millioner inkunabler, og over 75 % av disse var på latin. Omtrent 7 % var på italiensk, 6 % på tysk, 5 % på fransk, 1 % på flamsk osv. Nesten halvparten er religiøse tekster, mens den andre halvparten fordeler seg på jus-bøker, vitenskapelig litteratur, skjønnlitteratur m.m. Den hyppigst trykte av latinske forfattere var Cicero, med ca. 316 utgaver. Det finnes 15 inkunabel-utgaver av Dante Alighieris *Den guddommelige komedie* og 8 utgaver av *Roseromanen* (Fontaine 1994 s. 43). I noen tilfeller ble en inkunabel skrevet og trykt av samme person. Det gjelder f.eks. Friedrich Riederers *Den sanne retorikks speil* (1493) (Berns og Neuber 2000 s. 53).

Det ble lest korrektur på ark som var trykt og der bokstavtypene allerede var i bruk for å trykke de neste sidene i verket. Ofte ble ark som inneholdt små feil brukt i bøkene, men feilene ble rettet opp neste gang samme side skulle trykkes. Da kunne det imidlertid oppstå nye settefeil. Derfor finnes det mange eksemplarer av inkunabler som ikke er helt identiske (Quinsat 1990 s. 363).

“Den første kokebok i trykt form kom i Italia på slutten av 1400-tallet, mindre enn 20 år etter trykkekunstens start. Den var på latin.” (*Bokvennen* nr. 4 i 2001 s. 50)

I Norge (fram til 1550) var det ca. 27.000 forskjellige inkunabler i form av bøker og ettbladstrykk.

“[Det norske] Nasjonalbiblioteket har i vår [2008] benyttet seg av en sjelden anledning til å komplettere sin inkunabelsamling med en av de vakreste og mest berømte inkunabler — nemlig Francesco Colonnas *Hypnerotomachia Poliphili* — trykt av Aldus Manutius i Venezia i 1499. Verket lanseres for publikum [...] med et foredrag av dr. Clare Guest [...]. Guest er ekspert på inkunabler og tidlige trykk, særlig har hun konsentrert seg om sammenhengen mellom tekst og bilde, noe som er vesentlig i forståelsen av *Hypnerotomachia*. Guest har vid erfaring med inkunabler gjennom arbeid med inkunabelsamlingen i Trinity College, Dublin, og har publisert en rekke artikler og bøker om denne typen bøker og om renessanserelaterte emner. [...] I våre dager er *Hypnerotomachia* adskillig mer kjent for sin estetiske typografi og sine 172 smakfulle tresnitt enn for den italienske kjærlighetsromanen den inneholder. Det faktum at boken har overlevd et halvt årtusen som et høydepunkt innenfor typografien i den vestlige verden gjør den til et av renessansens viktigste bidrag til trykkekunstens utvikling. [...] *Hypnerotomachia* er Nasjonalbibliotekets inkunabel nummer 413 og utgjør et viktig tilskudd til Nasjonalbibliotekets lille samling av Manutius-trykk. Blant annet finnes to bind av Aldus’ førsteutgave av Aristoteles verker hvorav det ene har tilhørt kardinal Richelieu med hans emblem på bindet, samt en utgave fra 1514 av den latinske forfatteren Cicero, med Aldus’ kursivskrift i Nasjonalbibliotekets samling.” (Karlsen 2008; en tittelkursiv er lagt til)

Christofer Columbus’ brev om oppdagelsen av den nye verden, utgitt i bokform i ulike versjoner og oversatt til latin, var blant de få inkunablene som virkelig ble

bestselgere. Hele 17 utgaver ble utgitt fram til 1497, åtte av dem på latin og en versjon på rim i to utgaver (Sourget 2006 s. 9).

I noen tilfeller finnes det bare ett eksemplar igjen av et verk som før 1500 (eller 1501) ble trykt i et ganske stort opplag. Det kan også være verk der ikke ett eneste eksemplar er bevart i dag.

In medias res

(_litterær praksis) Et latinsk uttrykk som betyr “i midten av tingene”, og som innebærer å begynne en historie midt inne i en spennende situasjon. Leserens interesse vekkes dermed umiddelbart. Fortelleren må etter hvert gi leseren informasjon om hvordan den dramatiske situasjonen oppstod, hvor handlingen foregår osv. Det motsatte av in medias res er *ab ovo*, som er latin for “fra egget”, dvs. helt fra begynnelsen (f.eks. med “Det var en gang ...”).

“The phrase derives from Horace’s remark that ‘ever he [the poet] hastens to the issue, and hurries his hearer into the middle of things, as if already known, and what he despairs of treating effectively he abandons’ (*Ars Poetica* 147-48). [...] The prime examples of beginning in medias res are the Homeric *Iliad* (which treats some 50 days of the tenth year of the Trojan war) and the *Odyssey* (which concentrates on 40 days of the tenth year of the protagonist’s wanderings). The origin of the device lies in the traditional nature of early Greek literature: the audience was familiar with the stories and the singers could therefore start at whatever point they thought most effective” (Herman, Jahn og Ryan 2005 s. 242).

“Leseren føres med en gang “inn i midten av tingene”, fortellingen begynner med direkte aktivitet fra upresenterte personer, oftest i form av replikk. [...] Når slike in medias res-åpninger lempet seg så godt for den realistiske roman, er det blant annet fordi den bruker scenen og opptrinnet mye mer enn sin romantiske forgjenger, mens referatet og sceneanvisningene (“åpningspanoramaet”) innskrenkes.” (Dahl 1975 s. 75-76)

Innbundet reklameside

En bokside med reklame (paginert eller ikke) i en bok. Denne sida er innbundet sammen med de andre sidene i boka, dvs. ikke et løssark. Forlag kan godta “[a]dvertisements bound into a book” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

Vanlig i noen tyske bokserier, f.eks. biografier i rororo-serien.

Det tyske forlaget Rowohlt begynte etter 2. verdenskrig å inkludere reklameark midt i sine pocketbokutgivelser, med reklame for f.eks. sigaretter, kosmetikk og bensin (Schütz 2010 s. 398).

Innføringsbok_

(_sjanger, _sakprosa)

“Kva er det som kjenneteiknar den gode innføringsboka? Den gode innføringsboka formulerer ei enkel, men tankevekkande problemstilling. Problemstillinga kan vere av teoretisk art eller knytt til eit bestemt fenomen. Er ho knytt til eit fenomen, må det banale gjerast basalt. [...] Den gode innføringsboka presenterer teoriar på ein presis og etterretteleg måte. Men ho gjer meir enn det: ho presenterer eit tankesett, ein modell for å drøfte desse teoriane. Denne modellen må vere slik at han yter teoriane rettferd, samstundes som han må gje eit grunnlag for kritisk drøfting av dei. [...] Den gode innføringsboka bør ha ein klar struktur og gode, opplysende illustrasjonar som tilfredsstillar lesarar med ulike forkunnskapar.” (Oddgeir Osland i *Forskerforum* nr. 9 i 2009 s. 32)

Inspirasjonsvisualisering_

(_inspirasjonspraksis) Det visuelle knyttet til fiktive personer i litteraturen kan være en viktig inspirasjonspraksis.

Den norske forfatteren Anne B. Ragde har fortalt i et intervju: “Da jeg skrev *Berlinerpoplene*, brukte jeg mye foto. Da jeg skrev om Erlend, hadde jeg utklipp fra glossy magasiner rundt meg. Jeg drakk cappucino og tok på meg lekre ringer. Glamfaktoren var høy. Når jeg skrev om Tor, lå det bilder av griser og gårder rundt pc'en. Det er viktig å ha det visuelle på plass for å få frem riktig stemning. Jeg må ha frem hele sanseapparatet: bilder, lyder og lukter.” (Bokklubben nye bøkernes magasin, nr. 14, 2004, s. 6)

Instruksjonsbok_

(_sjanger, _sakprosa, _dataspill) Også kalt manual.

Med dataspill følger det ofte en liten instruksjonsbok som blant annet gir et kort riss av “bakgrunnshistorien” for den handlingen som foregår eller blir spilt i dataspillet.

Interaktivitet

Hva interaktivitet er har vært forsøkt formulert i slagordet “Not just sitting and watching, but seeing, hearing, thinking and doing.”

Teksten blir “adaptert” til helt individuelle behov og åpner seg for initiativ fra brukeren (Balpe og Magné 1991 s. 98). Leseren kan hente fram en rekke alternativer som teksten byr på, og teksten blir forskjellig for hver leser avhengig av hvilke aktive valg som tas (Balpe og Magné 1991 s. 22).

Et dataspill kan sammenlignes med en video der tilskueren kan velge synsvinkel, forflytning, innzooming på detaljer, utzooming til panoramaoversikt, tilbakespuling og framoverspuling av filmen m.m. I dataspillet *Command & Conquer* (1995, produsert av Westwood) kan spilleren velge om han vil tilhøre de gode eller de onde i spillverdenen.

Interaktivitet i digitale tekster har vært sammenlignet med en video der tilskueren kan velge synsvinkel, forflytning, innzooming på detaljer, utzooming til panoramaoversikt, tilbakespuling og framoverspuling av filmen, bruk av filter for å verdsette spesielle trekk ved scenen m.m. (Balpe et al. 1996 s. 26).

Interaktivitet kan være programmert (foregår mellom menneske og maskin) eller menneskestyrt (foregår mellom mennesker via programvare) (Simanowski 2002 s. 18). Den siste formen er (vanligvis) mer sosial og dynamisk enn den første.

Programmert interaktivitet: mellom menneske og programvare (software)

Menneskelig interaktivitet på nett: mellom menneske og menneske via programvare

“Truly interactive, constructive hypertext proposes choices in such a way that what happens in the viewing causes both the shaped form and the available choices to change. The interaction that hypertext aspires to is its own reshaping, an interaction some may see as its own overturning.” (Joyce 1995 s. 206)

Noen former for interaktivitet involverer ikke bare teknologien og den enkelte bruker, men mange brukere via tekniske apparater. I en anmeldelse av dataspillet *Singstar PS3* (2007) stod det: “Du kan koble til et Playstation Eye-kamera og ta opp bilder og videoer som du senere kan sende inn og få vurdert av Singstar-fellesskapet på nettet” (*Aftenposten* 7. desember 2007 s. 11). Dette er en form for

interaktivitet som krever mye teknikk, men også menneskelig vurderingsinnsats. En annen form for interaktivitet foregår i rollespill på Internett.

To franske nettekspert krever at et interaktivt system alltid skal tilby hjelp hvis noe ved programmet svikter/blokkeres (Desmet og Zeyl 1997 s. 82).

Espen Aarseth har skrevet dette om vagheten i begrepet interaktivitet: "Problemet med "interaktivitet" er at det kan bety alt mulig, fra avanserte systemer med kunstig intelligens til noe som ganske enkelt er tilgjengelig digitalt istedet for på papir eller andre måter. Det er i den siste betydningen det er mest vanlig å (mis)bruke ordet. Egentlig impliserer ordet en form for likeverdig samarbeid mellom to selvstendige parter, men det er jo ikke tilfelle når et menneske bruker en datamaskin på en eller annen måte. Derimot er det tilfelle når to mennesker snakker sammen, eller når vi f. eks. leker med en hund. Men ekte interaktivitet kan altså (foreløpig) ikke oppnås bare ved hjelp av teknologi. Siden begrepet er så uklart og misbrukt, er det bedre å bruke mer nyanserte og presise begreper som beskriver det samme.

Her er noen alternativer:

Produktets oppførsel:

Kan være statisk (uforanderlig) f.eks. teksten *Peer Gynt*, enten den er på skjerm eller på papir

eller dynamisk:

Skiftende (elementer skifter plass) som et kaleidoskop eller en kortstokk

Uforutsigbar (nye elementer dukker opp) som i et dataspill

Brukerens muligheter:

full tilgang på alt (gjennom f.eks. søkesystemer)

betinget tilgang (visse krav må være oppfylt) i et dataspill må du løse en oppgave for å kunne gå videre til neste.

Brukerens tillatte aktiviteter:

Tolkende f.eks. lesning av vanlig tekst/bilder)

Utforskende (brukeren må velge mellom forgrenende stier) som i en hypertekst

Omformende brukeren kan velge mellom ulike perspektiver på stoffet, og tilrettelegge det

Med-skapende brukeren legger til egne deler, som andre brukere kan lese

De produktene eller tjenestene som vi kaller interaktive, fordeler seg ulikt i forhold til disse kriteriene, og det vil derfor ofte være stor forskjell fra et produkt til et annet. Noen “interaktive” fenomener har mer til felles med bøker og filmer enn med andre digitale produkter.” (Aarseth 1997c)

Da den amerikanske forfatteren Stephen King skrev romanen *The Plant* (2000), ble teksten publisert del for del på Internett, og King skrev videre på historien etter å ha fått tilbakemeldinger fra leserne på nettet – samt innbetaling av 1 dollar fra minst 75 % av leserne. I andre skriveprosjekter har lesere/brukere deltatt langt mer i skrivningen/konstruksjonen av et verk. Medskriveprosjekter kan omfatte tusener av “forfattere”.

Interpolasjon

Brukt om en uekte, ikke-autentisk tilføyelse til en tekst, ofte en forvanskning av en opprinnelig tekst.

Intervju

(_sjanger)

“Få fram karakteristiske trekk, finn interessante synspunkter formet i et veldreid språk. Det må til for å gi et levende portrett av en person [dvs. i et portrettintervju], og det er også målet for intervjuet. Trekk ingen konklusjoner – la ordene fra objektet [dvs. intervjuobjektet, den som blir intervjuet] tale for seg.” (Sirevaag 1992 s. 265)

Intervjuer publisert i aviser og tidsskrifter inkluderer ofte skildringer av omgivelser og miljø, skarpsindige iakttagelser og beskrivelser av personen som intervjues og hvordan hun/han reagerer på spørsmålene. Et intervju kan inneholde både direkte og indirekte spørsmål, åpne spørsmål (disse fører ofte til generelle svar) og lukkede spørsmål (disse krever konkrete svar med f.eks. “ja” eller “nei”), og spissformulerte eller provoserende spørsmål. Noen intervjuere jakter på oppsiktsvekkende, uvanlige, minneverdige eller skandaløse svar.

Den franske forfatteren Yves Agnès skiller i en bok om journalistikk mellom disse intervju typene:

- ekspertintervju: en spesialist forklarer og gjør en sak eller en situasjon lettere forståelig for folk
- vitneintervju: en person som har vært vitne til en hendelse eller deltatt i den, forteller folk sin versjon av det som skjedde
- informasjonsintervju: en aktør i en sosial hendelse avslører eller gir tilleggsinformasjon om saken og sin egen rolle i den, om beslutningsprosesser og lignende
- meningsintervju: personen som intervjues ytrer sine meninger, sine engasjerte kommentarer om en aktuell sak (ofte innen politikk)
- reaksjonsintervju: den som intervjues ytrer kortfattet sin engasjerte reaksjon på en hendelse eller situasjon
- portrettintervju: intervjuobjektet svarer på mer eller mindre personlige spørsmål for at folk skal få et levende bilde av hennes/hans personlighet (Agnès 2002 s. 265)

“Det muntlige intervjuet, samtaleportrettet med spørsmål og svar krydret med treffende karakteristikk var det [Christian] Krohg som innførte i norsk presse.” (Dagbladet 14. mars 1987 s. 7)

Referanseintervjuet i et bibliotek omfatter bl.a. det å oppnå kontakt med brukeren (en person som vil låne en bok e.l.), få fram hva som skal finnes/undersøkes, bruke en strategi for å finne stoffet og kommunisere funnet til brukeren.

“Pressehistoriens første intervju ble gjennomført at den kvinnelige journalisten Ann Royall i 1825. Hun forfulgte daværende president John Quincy Adams fra Det hvite hus til Potomac-elva, der han hver morgen pleide å ta sitt morgenbad. Da Adams dukket opp av vannet, satt Ann Royall på klærne hans. Hun gjorde det klart at hun ikke ville rikke seg før han hadde besvart hennes spørsmål.” (Dagbladet 1. oktober 2009 s. 52)

Den franske forfatteren Marcel Proust besvarte i sin ungdom “to forskjellige spørreskjemaer som senere har blitt kjent som “Proust Questionnaire”. Tanken var at spørsmålene skulle avdekke noe betydningsfullt om mennesket som besvarte dem, en vanlig “lek” i sosiale sammenhenger.” (Bokvennen nr. 1 i 2011 s. 7) “The Proust Questionnaire has its origins in a parlor game popularized (though not devised) by Marcel Proust, the French essayist and novelist, who believed that, in answering these questions, an individual reveals his or her true nature. Here is the basic Proust Questionnaire.

1. What is your idea of perfect happiness?

2. What is your greatest fear?
3. What is the trait you most deplore in yourself?
4. What is the trait you most deplore in others?
5. Which living person do you most admire?
6. What is your greatest extravagance?
7. What is your current state of mind?
8. What do you consider the most overrated virtue?
9. On what occasion do you lie?
10. What do you most dislike about your appearance?
11. Which living person do you most despise?
12. What is the quality you most like in a man?
13. What is the quality you most like in a woman?
14. Which words or phrases do you most overuse?
15. What or who is the greatest love of your life?
16. When and where were you happiest?
17. Which talent would you most like to have?
18. If you could change one thing about yourself, what would it be?
19. What do you consider your greatest achievement?
20. If you were to die and come back as a person or a thing, what would it be?
21. Where would you most like to live?
22. What is your most treasured possession?
23. What do you regard as the lowest depth of misery?
24. What is your favorite occupation?
25. What is your most marked characteristic?
26. What do you most value in your friends?
27. Who are your favorite writers?
28. Who is your hero of fiction?
29. Which historical figure do you most identify with?
30. Who are your heroes in real life?
31. What are your favorite names?
32. What is it that you most dislike?
33. What is your greatest regret?
34. How would you like to die?
35. What is your motto?" (<http://www.vanityfair.com/magazine/2000/01/proust-questionnaire>; lesedato 18.07.16)

I tidsskriftet *Bokvennen* nr. 1 i 2011 (s. 7) svarte Karl Ove Knausgård slik på spørsmålene i Proust Questionnaire:

“Hvilken levende person beundrer du mest?
Hun jeg lever sammen med.

Hva er din største ekstravaganse?
Sigarettene, de koster meg livet.

Hva misliker du mest ved ditt utseende?

Tennene, de er så gule

Hvilket ord eller uttrykk bruker du for ofte?

Ikke sant?

Hvilket talent skulle du ønske at du hadde?

Talent for glede.

Hva er din mest skattede eiendel?

Det må finnes blant det tapte; enten de Braque-bildene som jeg så i Barcelona en gang, grå og grønne, men ikke kjøpte og aldri så igjen, eller en like fantastisk art deco-lampe som jeg fant på den samme turen, men heller ikke kjøpte – for av ervervede gjenstander kommer alt fra IKEA. Eller jo, det var sant, globusen på skrivebordet, dets kart over alle steder jeg ikke har vært på.

Hva er din favorittbeskjeftigelse?

Å skrive, å spille fotball.

Hvem er din litterære helt?

Ged; ingen karakter har grepet meg sterkere enn det han gjorde da jeg leste *Trollmannen fra Jordsjø* første gang som tolvåring.

Hvem er din helt i det virkelige livet?

Av en eller annen grunn drømte jeg om Erik Mykland i natt; jeg får svare ham.

Hvilken militærhistorisk hendelse beundrer du mest?

Slaget ved Waterloo slik Stendhal beskrev det.

Hvem er din favorittkomponist?

Lasse Myrvold.

Hvem er din favorittmaler?

For øyeblikket Hieronymus Bosch, jeg så nettopp et fantastisk bilde av ham i Brussel.

Hvilken prosaforfatter setter du høyest?

Louis-Ferdinand Céline, for hans enestående evne til å gi faen i alt.

Hvilken poeter setter du høyest?

Hölderlin.

Hva angrer du mest på?

At jeg ikke reiste rundt i verden i ti år som jeg tenkte å gjøre da jeg var atten.

Hvordan vil du helst dø?

I søvne, uten videre.

Hva er ditt motto?

Det går over.”

Holger Heubner har gitt ut boka *Eckermann-syndromet: Om forfatterintervjuets tilblivelse og utviklingshistorie* (2002; på tysk).

“For litt over et år siden bestemte David Lynch og hans sønn Austin seg for å dra på en roadtrip gjennom USA for å prate med alminnelige amerikanere om livene deres. Uten en egentlig plan, annet enn at de skulle gjøre korte intervjuer med folk de fant på veien, satte filmteamet ut fra California og sikksakket seg tvers over kontinentet. De hang på parkeringsplasser og barer og snakket med dem som tilfeldigvis kom forbi. “The Interview Project” består av 121 intervjuer, alle på rundt tre minutter. Intervjuene har blitt løpende publisert på Lynch’ hjemmeside, og for noen uker siden ble siste “episode” lagt ut og prosjektet avrundet. De små portrettene er velredigerte og vakkert tonsatte, og man blir helt trollbundet av dem. [...] den ene etter den andre forteller om hva de angrer på, hva de er mest stolte av, hvordan de traff kona si, eller hvordan de helst vil huskes. Det er høyt og lavt, men mest lavt. Bilturen har gått gjennom bakevjer og støvete sidegater, og de fleste intervjuobjektene er slitne folk med trasige liv. Lynch’ livslange interesse for den amerikanske skyggesiden skinner klart gjennom også her. [...] Utenfor et apotek i Lisbon, Ohio, møter vi 39 år gamle Glenn som forteller om en oppvekst på en gård langt utafor byen, der mora og faren bodde i ett hus, mens han og hans seks søsken bodde i et annet. Det var ikke innlagt vann så ungene måtte hente vann i bekken. “Tenårene ...? Sannheten? Jeg havna skikkelig på kjøret. Var ikke noe annet å gjøre. Dop og alkohol. Ble fengsla tre ganger. Har sona i noen av Ohios verste fengsler.” ” (*Dagbladet* 18. juli 2010 s. 2)

Intervjubok

(_sjanger, _sakprosa) En bok som består av intervjuer, med én eller flere personer.

Eksempler:

Haruki Murakami: *Underground* (1997) – den japanske forfatteren intervjuer 68 personer berørt av gassangrepene i tunnelbanen i Tokyo i 1995

Jan Harald Landro: *Jeg er ikke ironisk: Samtaler med Dag Solstad* (2001)

Sissel-Jo Gazan: *Sig ja!: Hvad præster ved om kærlighed* (2005)

Ignacio Ramonet: *Castro: Mitt liv* (på norsk 2008) – inneholder intervjuer med Fidel Castro der han forteller fra sitt liv

Birgitte Huitfeldt Midttun: *Kvinnereisen: Møter med feminismen tenkere* (2008) – en samling intervjuer med feministiske filosofer/teoretikere

Amy Raphael (red.): *Mike Leigh on Mike Leigh* (2008) – intervjuer med den britiske filmregissøren

Kjetil B. Alstadheim: *Klimaparadokset: Jens Stoltenberg om vår tids største utfordring* (2010)

Inversjon_

(_litterær_praksis) Omsnuing av ledd i en setning, f.eks. for å skape en høytidelig effekt (“Fager lå dalen foran oss”). Det er inversjon når “et annet ledd enn subjektet stilles først i en fortellende hovedsetning [...] tjener til å framheve enkelte ledd” (Dahl 1975 s. 23).

Eksempler: “Paa Solen jeg ser” (begynnelsen av “Sæterjentens søndag”, med tekst av Jørgen Moe og musikk av Ole Bull), *Jeg vet på hvem jeg tror* (boktittel av Carl Fr. Wisløff), *Hvorfor ensomt leve* (boktittel av Øyvind Rimbereid).

“As a literary device, inversion refers to the reversal of the syntactically correct order of subjects, verbs, and objects in a sentence. This type of inversion is also known as anastrophe, from the Greek for “to turn back.” In English there is a fairly strict order in which sentences are constructed, generally subject-verb-object (many other languages permit more arrangements of the parts of a sentence). For example, it’s syntactically correct to say, “Yesterday I saw a ship.” An inversion of this sentence could be “Yesterday saw I a ship,” or “Yesterday a ship I saw.” [...] We use inversion fairly frequently in everyday speech when wanting to place emphasis on a certain word. For example, if someone asked you how you felt and you were feeling particularly good, you might say, “Wonderful is the way I feel.” Here are some other examples of inversion a person might say:

- Shocked, I was.
- Tomorrow will come the decision.
- How amazing this is.

You can also often hear examples of inversion while watching sports and hearing the sportscasters talk about the athletes. For example:

- Fine swing he's got, Woods.
 - Looking a bit tired now, Federer.
 - An excellent decision she made there.”
- (<http://www.literarydevices.com/inversion/>; lesedato 31.03.16)

I romanen *Bror din på prærien* (2015) skal det ifølge en anmelder ikke mer til “enn denne inversjonen, “uendeleg var prærien” og en gjentakelse av ordet “prærien” for å løfte hele avsnittet inn i et poetisk leie.” (*Morgenbladet* 27. november – 3. desember 2015 s. 51)

IRC

Forkortelse for “Internet Relay Chat”. Dataprogram som gjør det mulig å kommunisere skriftlig i sanntid (synkront) på Internett. Brukes vanligvis til skriftlig “samtale” med korte utvekslinger.

“IRC has enabled a global subculture to construct itself from three fundamental elements: artificial but stable identities, quick wit, and the use of words to construct an imagined shared context for conversation. For a student of virtual communities, IRC is an opportunity to observe a critical experiment-in-progress: What are the minimum elements of communication necessary for a group of people to cocreate a sense of community? What kinds of cultures emerge when you remove from human discourse all cultural artifacts except written words? [...] You can treat IRC as a spectator sport, never venturing into the flow. Or you can show the IRC tribe how fast you are with a well-worded rejoinder by keeping up with other participants in a rapid interweaving of cleverly linked comments. IRC is a stream. Many people who work for long hours in front of computer workstations – college students, computer programmers – leave a small “window” on their computer screens tuned in to IRC while they go about their day’s work. They have their own automated programs, known as bots, to greet newcomers and say goodbye to people who leave. When they see something interesting going on, from the corner of their eye, they jump in. The initial absence and subsequent reconstruction of social context is the third fundamental element that IRC enthusiasts use to build their subculture. Without facial expressions, tone of voice, body language, clothing, shared physical environment, or any other contextual cues that signal the physical presence of participants in a social group, IRC participants use words alone to reconstruct contexts in their own image, adding imagined actions (such as “Howard smiles ironically” or “Howard takes offense and it looks like he’s going to punch you in the nose”) as metadescriptions to the running dialogue. These virtual actions are typographically set apart from words meant as straight dialogue. The “actions” in IRCland are the same as “poses” or “emoting” in MUDs, and serve a similar

purpose. They add a modifier to the strict definitions of words, indicating intention, mood, or other contextual cues.” (Rheingold 1994 s. 176-177)

Iscenesetting

(_film, _drama) På fransk kalt “mise en scène”, som betyr “putte inn i en scene”. På engelsk “mise-en-scene”. Valg av elementer/innslag som skal være synlige i et skuespill eller en film. Inkluderer bl.a. stedsvalg for filmingen, skuespillervalg, oppbygging av bygninger og kulisser, kostymer og sminking.

Omfatter ifølge Bordwell og Thompson “the director’s control over what appears in the film frame. [...] includes those aspects of film that overlap with the art of the theater: setting, lighting, costume, and the behaviour of the figures. In controlling the mise-en-scene, the director stages the event for the camera” (2007 s. 60). Noen regner også vær og tilfældigheter som kommer med på filmen for deler av iscenesettelsen.

“The director’s control over mise-en-scene governs not only what we see but when we see it, and for how long.” (Bordwell og Thompson 2007 s. 150) “There’s no scene in any movie that 50 different directors couldn’t have done 50 different ways.” (regissør Paul Mazursky, gjengitt etter Bordwell og Thompson 2007 s. 308)

Regissør Jane Campions film *The Portrait of a Lady* (1996) er en medieadaptasjon av en roman av Henry James. “In designing *Portrait of a Lady*, Jane Campion and her cinematographer, Stuart Dryburgh, keyed colors to the protagonist’s maturation. Isabel starts as an idealistic and somewhat headstrong young woman, and the background is an English summer, with bright green and yellow tones dominating. In Siena, as she becomes captivated by the sinister fortune hunter Osmond, the palette is richer and warmer, with orange and coral dominant. Years later, she is unhappily married to Osmond, and the color scheme is steeped in pale blues. The closing scenes return to the English countryside, recalling the opening, but now, as the wiser, remorseful Isabel confronts her future, the snowy landscape is bathed slightly in blue, suggesting that memories of her marriage still haunt her.” (Bordwell og Thompson 2007 s. 307)

Islendingesaga

(_sjanger) Undersjanger av saga.

Typisk for islendingesagaene er

- aural, refererende synsvinkel (dvs. at fortelleren står utenfor handlingen)
- leseren får liten tilgang til personenes tanker og følelser
- leseren må selv dra slutninger om personenes indre liv
- viktige personer blir presentert ved hjelp av opplysninger om den slekten de tilhører (genealogier)
- konsentrasjon om dramatiske høydepunkter, ved at fortelleren hopper over begivenhetsløse perioder
- ofte bruk av direkte tale
- oftere korthugde replikker enn lange samtaler
- underdrivelser; bruk av ord vi synes er “for svake” i forhold til det de beskriver
- veksling mellom preteritum og presens, dvs. fortid og nåtid i fortellingen
- få naturbeskrivelser (naturen er geografi, ikke stemning)
- kvinner og tjenestefolk blir “usynliggjort”
- bruk av ordtak for å belyse handlingen

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>